

La prehistòria i l'antiguitat a Santa Cristina d'Aro

Recull de documents sobre l'època

Xavier Niell Ciurana

La prehistòria i l'antiguitat a Santa Cristina d'Aro

Recull de documents
sobre l'època

Autor dels textos

Xavier Niell Ciurana

Llicenciat en Història i arqueòleg

Col·lecció

Temes Cristinencs, núm. 9

Idea i coordinació de la col·lecció

Jordi Gaitx Moltó

Edició

Ajuntament de Santa Cristina d'Aro

Arxiu Municipal

Correcció lingüística

Berta Herreros i Pérez

Grafisme i maquetació

BoschTorrelles

Impressió

Impremta Pagès

Agraïments

Francesc Xavier Bosch, Glòria Jara, Gabriel Martín, Lluís Pallí, Museu d'Història de Sant Feliu de Guíxols, Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols, Arxiu Municipal de Girona i Arxiu Històric de Girona

Dipòsit legal GI 314-2022

Qualsevol part d'aquesta publicació, incloent-hi el disseny i les fotografies, pot ser reproduïda, emmagatzemada i/o transmesa sempre que se'n citi l'autoria i la procedència.

Sigles

AMSCA: Arxiu Municipal de Santa Cristina d'Aro

POUM: Pla d'Ordenació Urbanística Municipal

Portada

El 27 d'abril de 1952 diversos membres del Centre Excursionista Montclar i de l'Institut d'Estudis Guixolencs aixecaren el menhir de la Murtra de Romanyà sota la supervisió del mestre i arqueòleg guixolenc Lluís Esteva Cruaños. Aquesta actuació fou el tret de sortida de tota la recerca arqueològica que va desenvolupar aquest investigador a la Vall d'Aro entre les dècades de 1950 i 1990. Enguany es compleixen 70 anys d'aquest fet (AMSCA, 14.16, 00082).

Sumari

Presentació	4
Introducció	5
01. La prehistòria i les seves restes materials a l'actualitat	6
02. Els primers pobladors (40.000-6000 anys BP)	7
03. El neolític i la cultura megalítica (6000-3000 aC)	8
04. Cistes amb túmul (3500-3000 aC)	9
05. Dòlmens (3200-2500 aC)	10
06. Menhirs (3500-2500 aC)	11
07. Abrics sepulcrales, paradòlmens i hipogeus (2700-700 aC)	12
08. Inscultures o roques amb gravats (4000-700 aC)	13
09. L'antiguitat i les seves restes materials a l'actualitat	14
10. El món ibèric (s. VII-I aC)	15
11. El món romà (s. I aC-V dC)	16
12. La tardoantiguitat (s. V-VIII dC)	17
13. Documents textuais medievals i moderns (916-1574)	18
14. Publicacions: llibres, articles, ressenyes i treballs (1870-2022)	19
15. Cròniques d'excursions en diaris i revistes (1871-1900)	20
16. Correspondència entre investigadors (1871-1960)	21
17. Gravats, dibuixos i fotografies (1878-1912)	22
18. Cartografia arqueològica (1879-2022)	23
19. Museus i materials arqueològics (1900-2022)	24
20. Plantes, alçats i seccions (1957-2000)	25
21. Informes i memòries d'excavació (1980-2021)	26
22. Reconstruccions i fotogrametria 3D (1993-2017)	27
23. Inventaris de patrimoni arqueològic (1998-2021)	28
24. Rutes i itineraris. Wikiloc (2022)	29
Fonts	30
Mapa	31

Presentació

Amb *La prehistòria i l'antiguitat a Santa Cristina d'Aro* publiquem el novè títol de la col·lecció de Temes Cristinencs que coordina l'Arxiu Municipal. Atès que és l'Arxiu qui ha gestat la idea d'aquest nou títol, l'accent es posa en els documents que ens parlen de les èpoques prehistòrica i antiga.

Fins a dia d'avui, els Temes Cristinencs han estat d'història (general, personatges, llocs), geogràfics (Romanyà, Solius), temàtics (comerç i serveis) i de memòria democràtica (dones, repressió franquista).

Amb aquest nou llibret encetem, doncs, la subcol·lecció cronològica i comencem pels temps més reculats.

El llibret es publica quan es compleixen 70 anys de la renovació de l'interès pel patrimoni megalític del nostre terme, que va liderar el mestre i arqueòleg aficionat Lluís Esteva.

Tot plegat va començar l'abril de 1952, quan es va erigir el menhir de la Murtra, fins llavors caigut. Després va continuar amb la restauració i reposició de molts altres monuments megalítics, inclòs el més emblemàtic, el dolmen de la Cova d'en Daina.

Maria Lourdes Fuentes i Faig
Alcaldeessa de Santa Cristina d'Aro

Per tal de commemorar els 70 anys de la represa dels treballs arqueològics a Santa Cristina d'Aro, des de l'Arxiu Municipal es va pensar en la publicació d'aquest llibret que fos, alhora, un homenatge al treball dels arqueòlegs aficionats que en van ser protagonistes i un repàs dels documents que ens parlen del patrimoni de la prehistòria i de l'antiguitat.

Aquests documents són cròniques d'excursions antigues, fotografies, dibuixos i gravats, capbreus i cadastres, planimetries, memòries d'excavació, correspondència entre investigadors, fitxes de materials arqueològics, inventaris de patrimoni, publicacions, etc.

El contingut del llibret s'ha encarregat a Xavier Niell i Ciurana, llicenciat en Història, arqueòleg especialitzat en prehistòria i Màster en Iniciació a la Recerca en Humanitats.

El llibret serà un complement perfecte de les tasques que porta a terme l'àrea de Patrimoni, que són: la posada al dia del catàleg de patrimoni, la catalogació com a BCIL de diversos elements megalítics i fites de terme, la continuació del conveni quadriennal amb l'empresa Baula, de recerca arqueològica, i la consolidació de la necròpolis de l'església paleocristiana de Serra-Sol.

Tina Gorina i Faz
Regidora de Cultura, Patrimoni, Biblioteca i Arxiu Municipal

Introducció

Les sol·licituds d'informació que ens arriben a l'Arxiu en relació amb el patrimoni de la prehistòria i l'antiguitat, especialment patrimoni megalític, són força habituals.

Des de l'any 2005, ens heu adreçat qüestions sobre el patrimoni megalític del terme, en general, o sobre algun monument en particular: la cova dels Moros, la cova d'en Daina, el dolmen del Mas Bousarenys, el menhir de la Murtra, el de can Llaurador, el de la Pedra Aguda o de les Goges, la cista de l'Oliveret, etc. També ens heu demanat moltes vegades quin són els orígens del poblament humà del nostre municipi. Fins i tot quines intervencions arqueològiques s'han produït i sobre quins monuments.

Bona part d'aquestes preguntes queden resoltes, ara de manera pública i per a tothom, en la present publicació *La prehistòria i l'antiguitat a Santa Cristina d'Aro*, que va dels primers pobladors del terme, cap allà al 12000 aC fins al final de l'antiguitat tardana, que aquí hem fet arribar fins al segle VIII, moment de la conquesta franca de la Catalunya vella.

A més, com indica el subtítol *–Recull de documents sobre l'època–*, del que es tracta és d'oferir pistes sobre quines són les fonts documentals a partir de les quals sabem el que sabem sobre la prehistòria i l'antiguitat i sobre les restes materials que, d'aquestes èpoques, han perviscut fins avui.

Tot i ésser el novè títol de la col·lecció, és el primer dels llibrets que dediquem a una època del nostre passat i no volem que sigui l'últim, ans al contrari. Aquesta publicació ens hauria de marcar el camí per a d'altres sobre les èpoques medieval, moderna i contemporània.

Jordi Gaitx Moltó

Tècnic de l'Arxiu Municipal

La prehistòria i les seves restes materials a l'actualitat

La prehistòria és el període més llarg de la història de la humanitat. I aquesta es divideix, al seu torn, en tres grans períodes:

En primer lloc tenim el **paleolític (2 milions d'anys-10.000 anys BP)**. Es tracta de l'etapa més llarga en la qual els humans eren nòmades, vivien en coves i es movien d'un lloc a l'altre a la recerca de recursos (caça, pesca i recol·lecció). Les seves eines estaven fetes majoritàriament de pedra (quars, quarsita, sílex, cornianes...) o altres materials com ara els ossos, les banyes o la fusta. El problema és que moltes d'aquestes eines han desaparegut a causa del pas del temps. A Santa Cristina d'Aro no es coneixen gaires jaciments d'aquest moment, ja que la recerca arqueològica sempre s'ha centrat a estudiar els períodes més recents de la prehistòria.

La segona etapa és el **neolític (6000-3000 aC)**. Durant aquest període els humans es convertiren, a poc a poc, en agricultors i ramaders. Les comunitats es tornaren sedentàries, sorgiren els primers poblats i es va començar a transformar el territori (campes de conreu, tals de boscos, zones de pastures...). Les societats s'estratificaren. Aquest fet va comportar l'aparició de les primeres elits o cabdillatges i les primeres diferències socials. Ara, al capdamunt d'aquests grups hi havia diverses persones que es dedicaven a governar aquests poblats, a controlar-ne els excedents agrícoles i a prote-

gir-los en cas d'atac. Per distingir-se de la resta de la població aquestes persones començaren a utilitzar vestits, objectes i productes totalment diferents als dels altres. També començaren a realitzar tota mena de rituals i a enterrar-se de forma diferent. És així com a l'entorn del 4000 aC i fins al final de la prehistòria es va desenvolupar a casa nostra el **fenomen del megalític** o la **cultura megalítica**.

Finalment tenim l'**edat dels metalls (3000-700 aC)**, en què els humans descobriren que es podien fondre alguns metalls i que aquests es podien treballar: primer va ser el coure (**calcolític, 2700-1800 aC**) i després, el **bronze (1800-700 aC)**. D'aquesta manera es milloraren les seves eines i objectes, s'explotà millor el territori i es varen deixar de construir dòlmens. Durant aquest període, els seus enterraments es feien majoritàriament en abrics sepulcrales, paradòlmens i coves artificials.

El terme de Santa Cristina és molt ric en monuments megalítics. S'hi coneixen una trentena de monuments entre cistes, dòlmens, menhirs i coves. Aquest fet la converteix en una de les zones megalítiques més importants de Catalunya.

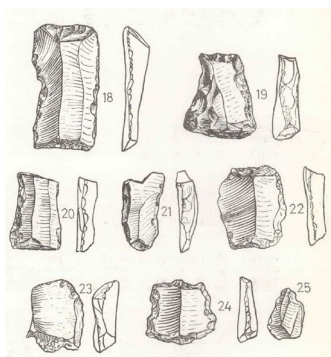
Dibuix idealitzat d'un enterrament prehistòric fet a l'interior d'un abric sepulcral. Dins de la cavitat es veu el difunt acompanyat del seu aixovar funerari. A l'exterior de la cova hi ha tot de persones que fan ofrenes i rituals (autor: Gabriel Martín).

02

Els primers pobladors (40.000-6000 anys BP)

Vista dels camps de la font Picant des de l'actual carril bici (2020). En aquest punt hi hagué un petit assentament a l'aire lliure d'època paleolítica (autor: Xavier Niell).

Dibuix de les eines de sílex trobades al jaciment prehistòric de can Llaurador, fet per Mercè Ferré (Ancora, 1.257-1.258, 1972).

Els primers grups humans que habitaren la zona de Santa Cristina d'Aro es remunten al període **paleolític**. Es tractava de petits grups nòmades que vivien en campaments a l'aire lliure.

S'ha de tenir en compte que, en aquell moment, les zones més baixes i planeres del municipi – especialment a banda i banda del riu Ridaura –, eren zones d'aiguamolls on no s'hi podia viure. Tot i això la riquesa natural (animals i aigua) sí que les convertia en unes zones molt aptes per a la caça i la pesca. Es per això que aquestes poblacions s'establiren en els primers contraforts del massís de les Gavarres i l'Ardenya o bé a l'interior d'aquests dos massissos muntanyosos.

S'han trobat **eines de pedra disperses** i superficials a can Codolar, al camí de la cova de sa Tuna, a prop de l'església de Santa Maria de Bell-lloc, al voltant de la creu de Romanyà i entre el puig Aldric i el mas Salvador de Romanyà. Ara bé, el jaciment prehistòric més important que tenim se situa a l'**estació de la font Picant (Bell-lloc)**, en uns camps de conreu que es localitzen entre la carretera GIV-6613, a l'oest, i el mas Reixach, a l'est.

Descobert pels membres del Museu de Sant Feliu de Guíxols als anys 60, ha proporcionat un petit conjunt de materials lítics format per un percussor de pòrfir, diverses ascles de quars i quarsita i un esquerdis de sílex. L'estudi

d'aquests materials ens mostra que el jaciment fou ocupat durant el paleolític superior (40.000-10.000 anys BP).

D'una època una mica posterior és el jaciment a l'aire lliure que hi ha als voltants de la masia de **can Llaurador (Solius)**. Descobert per Carles Aulet, propietari dels terrenys a mitjan anys 60, s'hi han recollit 17 eines de sílex que daten del període mesolític (9000-6000 anys BP), un moment de transició cap a les formes de vida neolítiques (l'agricultura i la ramaderia), en què començà l'actual bonança climàtica i augmentaren els boscos.

El neolític i la cultura megalítica (6000-3000 aC)

L'arribada de noves poblacions procedents del Pròxim Orient ara fa uns set mil o vuit mil anys va comportar que les societats prehistòriques del nostre país abandonessin a poc a poc la caça, la pesca i la recol·lecció, i es convertissin en comunitats d'agricultors i ramaders.

L'agricultura era bàsicament de subsistència i estava basada en el conreu de cereals i plantes lleguminoses (blat, ordi, civada, mill, faves, pèsols, etc). També tenien petits ramats de vaques, ovelles, cabres i porcs que portaven a pasturar i dels quals extreien tota mena de productes.

Per tal d'aconseguir terres per al conreu i les pastures, s'artigaven petites zones de bosc, les quals eren conreades i aprofitades durant uns anys fins que aquestes perdien els nutrients i llavors s'havia de canviar de terra.

Totes aquestes comunitats vivien de forma sedentària en petits poblats a l'aire lliure fets amb materials peribles. Aquests poblats també tenien alguns estables per als animals, zones d'emmagatzematge (graners, sitges, fosses, etc) i edificis d'ús comunitari. Al seu voltant hi havia un petit territori d'uns quants quilòmetres quadrats que explotaven i d'on extreien tota mena de recursos (camps de conreu, pastures, aigua, boscos, minerals, etc).

Un d'aquests primers poblats podria haver estat situat a la zona de **can Duran de Tallades**

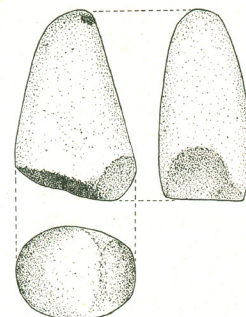
(Solius), on els membres del Museu de Sant Feliu de Guíxols hi varen trobar, als anys 70, diverses eines de sílex, un molí de vaivé i un collaret incomplet fet de quarsita. Arreu del terme municipal també s'han anat trobant destrals polimentades.

A finals del període neolític (4000-3500 aC), va arribar a casa nostra una nova moda o forma d'enterrar els difunts. Es tractava del **megalisme** (*mega*=gran / *lithos*=pedra), un fenomen cultural que procedia de la façana atlàntica del continent europeu i que consistia en la construcció de grans estructures i monuments fets amb grans lloses de pedra i que tenien una funció bàsicament sepulcral i religiosa.

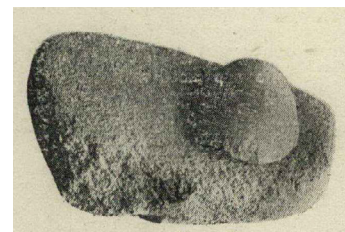
Tot i que els dòlmens i els menhirs són els monuments megalítics més coneguts, en realitat i al llarg d'aquest període varen existir una gran quantitat de formes i tipologies megalítics diferents que varen anar canviant amb el temps; al mateix temps que també canviaven les creences, rituals i formes d'enterrament de les societats prehistòriques que els varen anar construint.

Molí de vaivé d'època neolítica trobat en les proximitats de can Duran de Tallades (*Àncora*, 1.465, 1976).

03

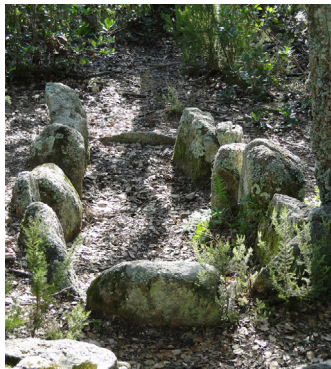

Dibuix d'una destrall polimentada d'època neolítica procedent de la parròquia de Romanà, col·lecció Josep M. Cama (*Lluís Esteva, Prehistòria de la Comarca Guixolense*, 1957). També s'han trobat destralls similars a les Pedreres, can Llauredor, Plana Basarda, Tallades, Gatellat i en altres punts de la Vall d'Aro.

04

Cistes amb túmul (3500-3000 aC)

Cista de la carretera de Calonge. El 3 de juliol de 1952 –ara fa 70 anys– es publicà un estudi d'aquesta cista a *Àncora* (autor: Xavier Niell).

Les cistes són els primers monuments megalítics que es varen començar a construir al massís de les Gavarres. Es localitzen al cim de turons o petits replans, sempre en llocs elevats i amb força visibilitat sobre l'entorn més immediat.

Estan formats per tot un seguit de lloses clavades verticalment formant una mena de caixa de pedra, de forma quadrada, rectangular o trapezoïdal i semienterrades dins del subsòl. Mesuren uns 2 metres de llargada per 1-1,50 metres d'amplada per 0,70-0,80 metres d'alçada i estan orientats de nord-oest a sud-est. El terra de la cambra funerària solia estar enllosat i a l'interior s'hi enterrava una o dues persones, però solament una vegada. Eren, per tant, monuments megalítics no reutilitzables. Es creu que s'hi enterraven les persones més importants del grup que les va construir. El monument anava tapat amb una o diverses lloses de coberta i tot el conjunt estava cobert per un túmul o monticle fet de terra i pedres amb forma circular i de petites dimensions.

Actualment, dins el terme municipal de Santa Cristina d'Aro, es coneixen **5 cistes amb túmul**: cista de la carretera de Calonge, Suro del Rei, finca d'en Güitó, bosc d'en Roquet i can

Cista del bosc d'en Roquet (autor: Xavier Niell).

Jan. Totes elles es localitzen al voltant del poble de Romanyà (entre 1 i 4 km) i han proporcionat molt pocs materials arqueològics; tan sols petits fragments de ceràmica feta a mà, ja que van ser espoliades i saquejades d'antic.

Al mateix temps, a tocar del paradolmen del camp d'en Güitó, s'hi coneix la **cista dubtosa de l'Oliveret**. Tot i que sabem que aquest monument fou aprofitat durant la prehistòria, ja que a l'interior s'hi va trobar un nivell amb terres i carbons i una fulla o ganivet de sílex, la disposició de les seves lloses sembla totalment natural i aquest fet el descartaria com a monument megalític. Potser va tenir alguna altra funcionalitat: lloc d'hàbitat, lloc de rituals?

Avui dia no es coneix cap cista amb túmul dins de la parròquia de Solius. Tot i això, no es pot descartar que en un futur en pugui aparèixer alguna, ja que als pobles del nostre voltant com ara Llagostera i Tossa de Mar se n'han començat a trobar: cista de la Roca de l'Ivet, cista del puig de Cadiretes o cista de la Mare de Déu de Gràcia.

Totes elles foren construïdes a finals del neolític mitjà (3500-3000 aC).

Dòlmens (3200-2500 aC)

Els dòlmens són els següents monuments megalítics que es varen construir en aquesta zona. Són molt més grans que els anteriors i a l'interior s'hi realitzaven enterraments col·lectius, múltiples i successius. A casa nostra en tenim de dos tipus:

Els més antics són els **sepulcres de corredor**. Estan formats per una cambra funerària de planta poligonal (subcircular, trapezoïdal o rectangular) feta amb lloses de pedra clavades verticalment i que s'encavalquen entre si. A l'entrada tenen dues lloses en tascó que n'empetiteixen el pas. Al seu davant hi ha un corredor o passadís d'accés, força curt i baix respecte a la cambra funerària i orientat cap al quadrant sud-est, sud o sud-oest. Tot el monument –cambra i corredor– està tapat amb diverses lloses de coberta i tot el conjunt està cobert per un gran túmul circular fet de terra i pedres. Al voltant hi sol haver un anell de contenció extern format per grans blocs o murs de pedra seca.

A Santa Cristina d'Aro solament coneixem un dolmen d'aquest tipus: es tracta del **dolmen del mas Bousarenys**. La seva cambra funerària és de planta rectangular i a l'interior s'hi han trobat uns interessants aixovars funeraris (vasos i fragments de ceràmica feta a mà, làmines i puntes de fletxa de sílex, peces de collar, etc.) que daten del 3200-3000 aC.

En segon lloc tenim les **galeries cobertes o galeries catalanes**. Aquests monuments deriven

dels dòlmens anteriors. Són molt més grans i amples. Estan formades per unes cambres funeràries de planta rectangular, fetes amb lloses alineades, amb una porta megalítica a un costat (dos pilars i una llinda) i un llarg corredor d'accés al davant. Totes estan orientades cap al quadrant sud-est i, pràcticament, no hi ha cap diferència d'alçada entre la cambra i el corredor. Al voltant hi sol haver un túmul circular fet de terra i pedres de grans dimensions i molt complex, que pot estar format per una única plataforma o bé per diverses d'esglaonades i superposades entre si. Totes elles estan envoltades per un cromlec fet de lloses de pedra clavades verticalment o bé de blocs naturals de granit.

Dins d'aquest grup hi podem situar el **dolmen de la cova d'en Daina**, el dolmen de can Reparar o de les Ginesteres i el dolmen de Pedres Dretes d'en Lloveres (3000-2500 aC).

L'any 1953 Lluís Esteva Cruaïas i un nombrós grup de col·laboradors varen aixecar i restaurar la llosa de coberta del dolmen del mas Bousarenys (AMSCA, 14.16, 00097).

Vista del dolmen de can Reparar durant les excavacions realitzades per l'empresa ATICS SL l'any 2016-2017 (autor: Xavier Niell).

06

Menhirs (3500-2500 aC)

Menhir de la Pedra Ramera, antiga fita entre Bell-lloc i Solius (autor: Xavier Niell).

El menhir de can Llaurador apareix esmentat com a fita entre Solius i Santa Cristina l'any 1677. Durant molts anys restà caigut fins que Albert Gironès i un grup de col·laboradors l'aixecaren i restauraren l'any 1994. Al seu torn, Carles Aulet n'havia donat notícia a *Àncora* el 1972, ara fa 50 anys (autor: Xavier Niell).

Els menhirs són totes aquelles pedres de grans dimensions clavades verticalment. Són pròpies de tot el període megalític i es varen construir conjuntament amb les cistes, els dòlmens i les coves sepulcrales (3500-2500 aC). Se'n coneixen de 3 tipus:

Fal·liformes: Són el tipus més nombrós. Com el nom indica solen ser allargats, tenen els caires repicats i no presenten cap mena de rebaix o escotadura en la part superior.

Antropomorfs: Tenen una escotadura a la part superior, formada expressament per repicat, que els dona un aspecte de persona. Tradicionalment i popularment, aquest tipus de menhirs és conegut amb el nom de “frare”, pel seu aspecte d'home encaputxat.

Estela: Solen tenir una planta i secció rectangular, amb els caires repicats i sense cap mena d'escotadura en cap de les cares.

La seva funcionalitat va ser molt diversa al llarg del temps i depenia del lloc on estaven situats:

Els menhirs que es localitzen en les proximitats d'un altre monument megalític (cista, dolmen o cova sepulcral) podien haver servit per senyalitzar l'existència d'aquestes tombes o de les necròpolis megalítiques que hi ha al seu voltant. També podrien representar les persones que hi van ser enterrades.

Ara bé quan aquests es troben situats en punts molt dominants del territori, es creu que podien haver servit com a “fites” per tal de delimitar els territoris d'explotació d'aquestes societats prehistòriques o bé per marcar l'existència d'antics camins o vies de comunicació.

I, per últim, també sabem que alguns d'ells formaven part de recintes sagrats molt més grans i complexos on es realitzaven tota mena de cerimònies i rituals (petits santuaris). Per tant també tenien un significat religiós, ritual o simbòlic propi.

Actualment, dins el terme de Santa Cristina d'Aro, **es coneixen 4 menhirs**. Un d'ells està situat dins de la parròquia de Romanyà (menhir de la Murtra), un altre just a la divisòria entre les parròquies de Bell-lloc i Solius (menhir de la Pedra Ramera) i dos més dins de la parròquia de Solius (menhir de can Llaurador i menhir del Terme Gros o de la Creu d'en Barraquer). Antigament també existia un altre menhir, avui desaparegut, prop de can Pijoan (el menhir de la Pedrafita), que feia de fita entre les parròquies de Bell-lloc, Solius i Santa Cristina d'Aro.

Abrics sepulcral, paradòlmens i hipogeus (2700-700 aC)

Durant el II mil·lenni aC es varen deixar de construir dòlmens al massís de les Gavarres. A partir d'aquest moment i al llarg de tot el període calcolític (2700-1800 aC) i de l'edat del bronze (1800-700 aC), els rituals funeraris es varen anar diversificant i varen aparèixer nous tipus de monuments megalítics que suposaren un estalvi de feina i de temps molt més gran que no pas construir un dolmen.

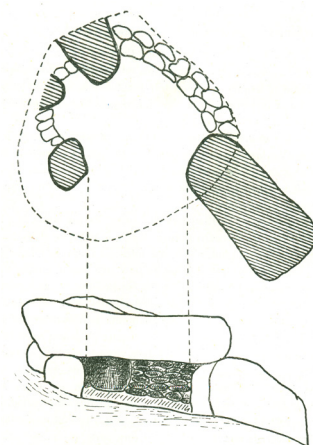
Els **abrics sepulcral**s són cavitats naturals formades per l'amuntegament de diversos blocs erràtics de granit. Les seves cambres funeràries estan tapades o delimitades per diversos murs de pedra seca. A l'entrada hi sol haver una petita plataforma feta de blocs de pedra i terra per tal de facilitar l'accés cap a l'interior del monument. La cova d'en Riera, les coves de Malvet, la cova Beta, Pedres Grosses, entre d'altres, es poden situar dins d'aquest grup.

Els **paradòlmens**, que deriven dels monuments anteriors, són cavitats sepulcral formades de manera natural sota l'amuntegament de diversos blocs erràtics de granit, però amb la particularitat que la cambra sol estar delimitada amb lloses de pedra clavades verticalment. Al davant acostumen a tenir un corredor o un passadís d'accés i, a cada banda, hi ha un petit túmul fet de terra i pedres. Es tracta d'una mena de dolmen mig natural i mig artificial, d'aquí el nom. A Santa Cristina hi coneixem el paradolmen del camp d'en Güitò i el paradolmen d'en Cama.

Els **hipogeus** o les **coves artificials**, i que són propis del període calcolític (2700-2200 aC), es tracta de cavitats excavades dins de grans penyes o roques de granit, que presenten un orifici d'entrada, de planta circular, d'uns 70 cm d'amplada i que antigament anava tapat amb una llosa de pedra. Des d'aquest punt s'accedeix a una cavitat interior molt més gran, de planta i secció ovalada, que presenta les parets completament llises i polides i que és el lloc on es realitzaven els enterraments. Durant molts anys s'havia pensat que eren totalment artificials. Ara bé, l'any 2011 el geòleg Carles Roqué i el seu equip de la Universitat de Girona varen demostrar que l'origen era natural, producte de la formació de tafones (cavitats naturals producte de l'erosió) i que, posteriorment, foren utilitzades com a llocs d'enterrament col·lectiu durant la prehistòria retocant-ne o arranjant-ne algunes parts (forat d'entrada, parets interiors, terra de la cavitat, etc.). A Solius, hi ha la cova dels Moros i la cova de Sa Tuna.

07

Planimetria de la cova d'en Riera (Bell-lloc). Fou excavada per Alfred Klæbisch l'any 1918, i hi trobà a l'interior una mandíbula humana i un cargol perforat (Lluís Esteve, *Prehistòria de la comarca guixolense*, 1957).

Paradolmen d'en Cama, situat a les proximitats del cementiri de Romanyà. Tot i que aquest monument encara no ha estat excavat científicament, presenta una llosa clavada verticalment i diversos murs de pedra seca que ens indiquen que va ser aprofitat durant la prehistòria recent (autor: Xavier Niell).

Inscultures o roques amb gravats (4000-700 aC)

Cassoleta i regueró gravat sobre una de les lloses del corredor del paradolmen del camp d'en Güitó, Romanyà de la Selva. El 5 de juny de 1952 –ara fa 70 anys– es publicà un estudi del paradolmen a *Ancora* (autor: Xavier Niell).

Lligat al fenomen megalític, hi ha una altra manifestació prehistòrica que no és gaire coneguda pel públic en general. Es tracta de les **roques amb inscultures** o **roques amb gravats**; és a dir, un conjunt de signes d'estil macroesquemàtic que es troben repartits per tot el continent europeu i que estan gravats al damunt de roques o blocs a l'aire lliure i també sobre les lloses d'alguns monuments megalítics.

A diferència dels gravats que hi ha a la zona de l'Alt Empordà –que són molt més complexos i que presenten una gran varietat de formes i símbols diferents–, les inscultures del massís de les Gavarres són molt més senzilles i aquestes es redueixen bàsicament a les cassoletes, els reguerons i les creus o cruciformes. Tots aquests gravats solen ser de petites dimensions i no són gaire profunds. Presenten una secció en U i varen ser fets per colpeig, fregament o repicat a partir de la utilització d'una eina de pedra, segurament un còdol o un rienc de quars.

La seva cronologia és molt àmplia, ja que segurament se'n van fer al llarg de tot el període megalític, és a dir, des del neolític fins a l'edat del bronze (4000-700 aC).

Cruciforme amb peanya triangular sobre el menhir del Terme Gros o de la creu d'en Barraquer. La forma recorda, a grans trets, a una figura humana (autor: Xavier Niell).

En l'actualitat, se'n desconeix la funcionalitat i és per això que s'han proposat múltiples teories al respecte. Quan es troben situats sobre roques a l'aire lliure es creu que podien haver servit per delimitar els territoris d'explotació de les societats neolítiques que els varen construir. També podien ser llocs on es realitzaven tota mena de sacrificis, rituals i libacions. Podien ser punts d'observació astronòmica i de representació d'estrelles i constel·lacions. En canvi, quan aquests gravats es troben situats sobre els monuments megalítics (lloses de la cambra, corredor o coberta), podien tenir una funció més simbòlica, màgica i religiosa o de culte als avantpassats.

A Santa Cristina, **només tenim algunes cassoletes artificials** gravades sobre les lloses del dolmen de la cova d'en Daina, Pedres Dretes d'en Lloveres i can Reparar, o sobre el paradolmen del camp d'en Güitó. També hi ha una **creu amb peanya semicircular** gravada en una de les cares del menhir del Terme Gros.

L'antiguitat i les seves restes materials a l'actualitat

L'antiguitat es troba dividida en 3 períodes diferents:

El primer és l'**època ibèrica (s. VII-II aC)**. Els ibers eren un conjunt de pobles i tribus que s'estenien al llarg de la costa mediterrània de la península Ibèrica i que compartien tot un seguit de trets comuns (llengua, escriptura, costums, cultura material, religió, etc.). Vivien en poblats fortificats anomenats *oppidums* i situats a dalt de les muntanyes. Es dedicaven bàsicament a l'agricultura (cereals, vinya i olivera), a la ramaderia (vaques, ovelles, cabres, porcs) i a l'artesania (ceràmica, teixits, cistelleria, metal·lúrgia, orfebreria). Tenien molts contactes comercials amb els altres pobles de la Mediterrània (grecs, fenicis, etruscos) i eren considerats uns bons guerrers. A Santa Cristina, el jaciment arqueològic més important que tenim és el poblament ibèric de Plana Basarda.

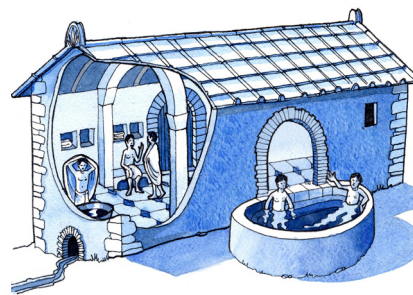
El segon és l'**època romana (s. I aC-V dC)**. Amb l'arribada dels romans a Empúries l'any 218 aC, s'inicià la conquesta de la península Ibèrica i començà el procés de la romanització. Els ibers foren obligats a abandonar els seus poblats i anar a viure a les planes. També havien de pagar nous impostos i van haver d'adoptar el llatí com a llengua i escriptura pròpies, com també les lleis, administració, costums i religió romanes. D'aquesta manera, la cultura ibèrica va desaparèixer.

A partir del s. I dC, es crearen les primeres ciutats romanes i la terra passà a mans de grans propietaris rurals, els quals construïren nombroses explotacions agrícoles anomenades vil·les i que es dedicaven a conrear grans extensions de terra.

A Santa Cristina, sabem que hi havia, almenys, dues vil·les romanes: la primera se situava sota l'església de Santa Maria de Bell-lloc i la segona estava situada en les proximitats del mausoleu romà que hi ha al barri de Serra-Sol.

Finalment, hi ha l'**època tardoantiga (s. V-VIII dC)**. Amb la caiguda de l'imperi Romà d'Occident el 476 dC es van succeir tot un seguit d'invasions germàniques que, a la península Ibèrica, donaren lloc a la creació d'un regne visigot. Mentre les ciutats perdien importància les vil·les es varen convertir en els nous nuclis bàsics de població i producció.

Durant aquest període, l'església cristiana va anar consolidant el seu poder. A Santa Cristina, s'aixecaren les primeres esglésies sobre les restes de la vil·la romana de Bell-lloc i sobre el mausoleu romà de Serra-Sol.

Dibuix idealitzat on es veu un grup de persones gaudint d'uns banys en les termes romanes de Bell-lloc (Autor: Gabriel Martín).

10

El món ibèric (s. VII-I aC)

Vista del poblat ibèric de Plana Basarda des del camí que baixa del Montclàr o coll de Ceps cap a la plana. Es pot observar com aquest es troba situat al cim d'una penya rocosa quasi inexpugnable. Actualment tota la muntanya es troba coberta de vegetació (autor: Xavier Niell).

L'època ibèrica va tenir **dues grans fases** o moments: el període més antic que data del 600 al 450 aC i l'ibèric ple –moment de màxima esplendor– entre el 450 i el 50 aC.

A les comarques de l'Alt i Baix Empordà, el Gironès i la Selva, hi havia la tribu dels indigets o indiketes. La seva capital estava situada al puig de Sant Andreu (Ullastret), una gran ciutat fortificada on hi vivien unes 6.000 persones i lloc de residència de la principal aristocràcia de la zona. Repartits per tota la regió hi havia altres poblats més petits que servien per controlar el territori i on hi vivia una aristocràcia de caràcter més local. Els poblats ibèrics de Sant Sebastià de la Guarda (Palafrugell), Castell (Palamós), Castellbarri (Calonge), Fortim (Sant Feliu de Guíxols), Puig del Castell (Cassà de la Selva), Puig de la Rovira (La Creueta) i Sant Julià de Ramis en són uns clars exemples. Dins d'aquesta categoria també hi hauríem d'incloure el nostre **poblat de Plana Basarda**.

Aquest es troba situat al cim d'un espadat rocós que es localitza en els primers contraforts del massís de l'Ardenya (Solius). Es tracta d'un poblat fortificat de tipus barrera. Està protegit

Detall d'una de les sitges del poblat ibèric de Plana Basarda. Totes estan picades a la roca i la més gran mesura 0,60 m d'obertura i 2,60 m de profunditat (autor: Xavier Niell).

de forma natural per tots els costats per uns grans penya-segats, excepte pel costat oest on hi ha una petita muralla que protegeix l'entrada. Just en aquest punt hi ha el "porxo", una cavitat de planta rectangular excavada en una roca de granit de la qual es desconeix la cronologia i funcionalitat. Una mica més enllà, hi ha un camp de sitges format per una vintena de forats excavats a la roca i que els ibers feien servir per guardar els cereals. En diversos punts del poblat, també es veuen diverses cases, una cisterna per a l'aigua i diversos forats i esglaons picats a la roca. Pels materials arqueològics trobats (fragments de ceràmica, monedes, fusaïoles, eines de ferro i bronze, etc.), sabem que va estar en funcionament entre els segles IV i II aC.

Finalment, la resta de la població vivia en moltes granges o establiments rurals de petites dimensions que estaven disseminats per tot el territori. Tota aquesta població es dedicava a conrear la terra i aprofitar els recursos forestals. Els seus excedents agrícoles eren emmagatzemats en camps de sitges.

A Santa Cristina d'Aro, es coneixen **restes ibèriques** al camí de can Duran del Gatellar, a l'estació de la font Picant, al mas Bousarenys i a sota Roca Rovira, entre d'altres.

El món romà (s. I aC-V dC)

Actualment es coneixen diversos jaciments d'època romana dins del terme municipal de Santa Cristina d'Aro.

El primer i més important és la **vil·la romana de Bell-lloc**. Aquesta es troba situada a sota i a l'entorn de l'església de Santa Maria de Bell-lloc. Les seves restes foren descobertes durant els treballs de restauració del temple efectuats per Miquel Oliva Prat, Joan Sanz i Lluís Esteve Cruaños entre 1959-1962.

Es creu que a sota de l'actual església hi havia la part residencial de la vil·la. És a dir, el lloc on vivien els propietaris. Tot i que aquesta part de l'edifici és la menys coneguda a causa de la construcció de l'actual església, sabem que al nord tenia un edifici termal. Aquest estava format per un edifici de planta rectangular, orientat d'oest a est i amb una piscina circular al costat nord. A l'interior hi havia uns vestidors (*apodyterium*), una sala d'aigua freda (*frigidarium*) i una sala d'aigua calenta (*caldarium*) escalfada per un hipocaust i un forn exterior (*praefurnium*). Al mateix temps, a l'oest del temple, les excavacions de la Universitat de Girona dels anys 2008 i 2009 varen posar al descobert les restes de 7 estructures diferents que es corresponien amb la part fructuària de la vil·la. Entre aquestes estructures, s'hi va identificar una cel·la destinada a la producció de vi, un petit forn i una habitació on hi havia els encaixos de diverses sitges o *doliums* (grans

gerres d'emmagatzematge). La vil·la va estar en funcionament entre els segles I aC i V dC.

El segon jaciment és el **mausoleu funerari de la urbanització Serra-Sol** situat dins el nucli urbà de Santa Cristina. Fou descobert l'any 1962 durant els treballs d'urbanització d'aquesta part del poble. Es tracta de les restes d'un edifici del segle IV-V dC. A l'interior, s'hi van trobar les restes de dues tombes fetes amb tegulae que estaven closes sota un paviment d'*opus signinum*. Es creu que s'hi havien enterrat els propietaris d'una vil·la romana propera que encara no ha estat localitzada (possiblement la vil·la de *Malveto*).

També val la pena comentar que s'han trobat **altres restes romanes** sota el nucli urbà de Romanyà, al camp d'en Güitó, a can Poncet, al mas Sala, a la carretera de Romanyà, a prop del castell de Solius, a can Dalmau, a can Llaunador i al pas dels Bous.

Restes del mausoleu funerari d'època romana de Serra-Sol trobat durant les excavacions de l'any 1962, ara fa 60 anys. A la dreta de la imatge s'observa molt bé un dels enterraments amb tegulae (Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols, fons i autoria: Lluís Esteve Cruaños, caixa 8_13_05_1962_00021).

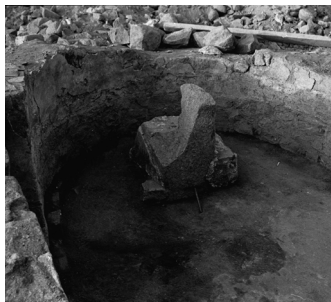

Fotografia de les excavacions efectuades per la Universitat de Girona a l'església de Santa Maria de Bell-lloc l'any 2008-2009. A l'esquerra de la imatge, s'observa molt clarament un arc fet de rajols que es correspon amb l'entrada d'un hipocaust i que servia per escalfar els terres i les habitacions d'unes antigues termes romanes (AMSCA, 01.01, 03850).

12

La tardoantiguitat (s. V-VIII dC)

En aquesta fotografia feta durant les excavacions dels anys 80 es veu la capella circular que formava part de l'antiga església de Santa Maria de Bell-lloc. Aquesta s'aixeca sobre unes termes romanes anteriors i, al centre de la imatge, sobresurt un altar (Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols, fons i autoria: Lluís Esteve Cruaïas, caixa 5_268_00036).

Al segle V dC, l'edifici termal que hi havia a la part nord de la **vil·la romana de Bell-lloc** va ser abandonat i les restes foren reaprofitades per construir-hi a sobre una de les primeres **esglésies paleocristianes** del nostre municipi. Aquesta estava formada per una aula de planta rectangular, orientada d'est a oest i que mesurava 14,3 metres de llargada per 3 metres d'amplada. A l'oest hi havia el presbiteri separat de la resta de la nau per un arc triomfal amb dos muntants rectangulars que aguantaven un arc de ferradura de 2,5 metres de llum. A l'est hi havia l'absis amb un altar a la part central. El sostre de l'edifici era força baix i estava format per un embigat de fusta i un teulat a doble vessant fet de *tegulae*. A la part nord s'hi adossà l'antiga piscina circular, ara reconvertida en una gran capella. Aquesta tenia un altar i una gran columna a la part central, que aguantava una coberta de forma cònica. Just al davant de l'entrada d'aquesta sala circular, però dins de l'aula, es varen descobrir dues inhumacions infantils. La porta d'entrada de l'edifici estava situada al costat de migdia i segurament aprofitava la porta de l'antic edifici termal.

Visita escolar a les excavacions efectuades per la Universitat de Girona, l'abril de 2007, a l'antiga església paleocristiana de Santa Cristina d'Aro, bastida damunt un mausoleu anterior (autor: Marc Boada i Gibert. AMS-CA, 01.01, 02905).

Es creu que aquest primer temple cristià estava dedicat a algun màrtir o personatge rellevant.

Un fet similar va succeir amb el **mausoleu romà de Serra-Sol**, el qual entre els segles V i VII dC va patir tot un seguit de reformes que el varen convertir en un altre **temple cristià**. Durant aquest període, l'antiga avantcambra del mausoleu es va ampliar primer cap als costats i després cap a l'oest, formant un edifici de planta rectangular i molt allargassat amb una capçalera en forma de doble galze al costat de llevant. Aquesta última continuava conservant el seu paper preeminent, cosa que vol dir que en aquell moment les dues tombes baix imperials que hi havia enterrades a l'interior ja s'havien convertit en un lloc de culte (*cella memoriae*). Al mateix temps al voltant de l'edifici (especialment a la zona de la capçalera), s'hi va començar a construir una petita necròpolis on s'enterraven els habitants d'aquesta vil·la o *fundus*. Aquesta necròpolis va anar creixent de mica en mica durant el segle VIII a X a mesura que l'edifici es va tornar a ampliar i reformar per convertir-lo en una església preromànica molt més gran.

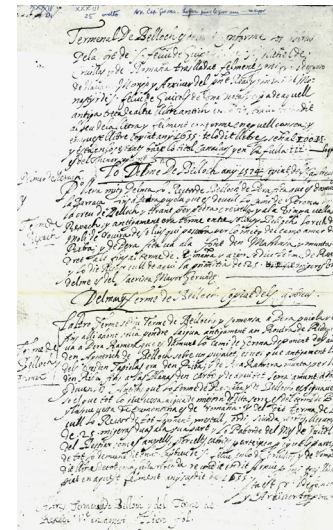
Documents textuais medievals i moderns (916-1574)

Una de les fonts d'informació més antigues per conèixer l'existència de jaciments o monuments megalítics és l'estudi dels documents textuais que es guarden en molts arxius tant públics com privats.

En molts **capbreus, concòrdies, donacions, permutes, vendes de terres**, etc, s'esmenta l'existència d'antigues *arcas, petrafitas, casttrum, turrem* o *villas*, ja que en època medieval tots aquests elements s'havien convertit en punts molt importants del territori que servien per marcar els límits de les finques o parròquies que s'anaren configurant en aquell moment.

Per exemple, a la rodalia de Solius de l'any 1302, s'esmenta la **Pedra Rubia alies Ramera** com una de les fites que separava les parròquies de Solius i Bell-lloc. Aquesta fita també apareix referenciada en altres documents dels anys 1394-1396, 1533, 1552 i 1574. Gràcies a l'estudi de tota aquesta documentació, Lluís Esteva Cruaños i Lluís Pallí Buxó retrobaren aquesta fita l'any 1990 al cim d'un petit pujol situat a les proximitats del pont de Salenys mentre realitzaven un treball sobre els límits de la Vall d'Aro. En aquell moment la pedra estava caiguda a terra i es comprovà que es tractava d'un antic menhir. Un any més tard, el 27 d'abril de l'any 1991 fou redreçat per un grup de voluntaris de Sant Feliu i Santa Cristina d'Aro.

Un altre menhir, actualment desaparegut, és el **menhir de la Pedrafitas**. El document que ens en parla és de l'any 916 quan Senderet va vendre a la comtessa Garsenda un alou situat dins de la Vall d'Aro que, per orient, afrontava amb el riu Llobregat (actual riera Marcona) i amb "*ipsa Petrafitas qui est in ipso prato quae dicunt Adrabaldo*". Per testimonis orals recollits per Lluís Esteva i Lluís Pallí Buxó als anys 90, sabem que aquest menhir estava situat a 10 metres al sud-oest de can Pijoan, al mig del pla de la Barraca i prop del Ridaura, i que sobresortia uns 60 cm del sòl, si bé antigament era molt més alt. A mitjan segle XX el propietari de can Pijoan en un intent per arrencar-lo, va aprofundir un metre més dins el subsòl i, en veure que aquest continuava baixant (per tant com a mínim feia 1,60 m de llargada), el va trencar perquè li molestava per llaurar el camp. És molt possible que la base encara hi resti enterrada. Segons Joan Cama Marcó, que també l'havia vist dret, era molt semblant als altres menhirs prehistòrics que hi ha a la contrada.

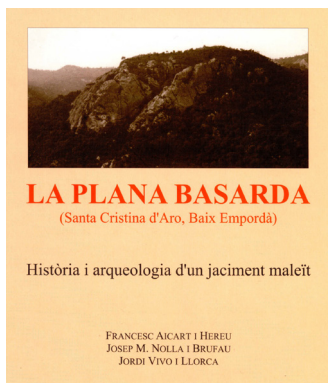
Còpia del delmari de Reixach i del terme de Bell-lloc de l'any 1574. S'hi esmenta el menhir de la Pedrafitas, actualment desaparegut, i el menhir de la Pedra Ramera (cedida per Lluís Pallí, original a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, n. 1.569).

14

Publicacions: llibres, articles, ressenyes i treballs (1870-2022)

L'autor d'aquesta publicació, consultant diverses publicacions científiques a l'Arxiu Municipal de Santa Cristina d'Aro (autor: Jordi Gaitx Moltó).

Fruit de l'enorme tasca investigadora realitzada a la Vall d'Aro des de mitjan-finals del segle XIX i fins a l'actualitat, avui dia hi ha un gran nombre de **publicacions (llibres, articles, ressenyes i treballs)** de caire científic o divulgatiu que fan referència a l'arqueologia de Santa Cristina d'Aro i que es poden trobar i consultar en diverses biblioteques i arxius.

Aquestes publicacions van ser fetes, d'una banda, per un gran nombre d'historiadors i arqueòlegs que s'anaren succeint al llarg del temps (Botet i Sisó, Francesc Martorell i Peña, Manuel Cazurro, Bosch Gimpera, Lluís Pericot, Miquel Oliva, Lluís Esteva Cruañas, Josep Tar-rús, Josep M. Nolla, Lluís Palahí i Francesc Aicart) i, de l'altra, per l'aportació de nombroses persones que, tot i que, *a priori* no tenien una formació acadèmica o científica, sí que tenien uns grans coneixements sobre la història i el nostre territori (família Cama, família Almeda, Mn. Rabasseda, germans Sanchiz, Josep Escortell, etc).

Portada del llibre de F. Aicart, J. M. Nolla i J. Vivo, *La Plana Basarda (Santa Cristina d'Aro, Baix Empordà). Història i arqueologia d'un jaciment maleït*, publicat el 2007 per l'Institut del Patrimoni Cultural de la Universitat de Girona en col·laboració amb l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro.

La major part d'aquesta recerca arqueològica és molt antiga (1870-1978) i es va centrar en l'estudi dels monuments megalítics, ja que a causa de la gran concentració, la converteix en una de les zones megalítiques més importants de Catalunya. En canvi, els estudis sobre la cultura ibèrica, l'època romana o el període de la tardoantiguitat no són tan proclius, ja que a banda dels últims estudis i excavacions fetes entre els anys 1990 i 2013 per diversos investigadors vinculats a la Universitat de Girona al poblat de Plana Basarda, a la vil·la romana de Bell-lloc o a l'església paleocristiana de Santa Cristina, la resta de jaciments que hi ha al voltant encara no han estat investigats.

Al mateix temps, el fet que aquesta recerca arqueològica sigui tan antiga provoca que els resultats estiguin publicats en llibres molt antics i descatalogats o en revistes locals difícils de trobar. Per suplir aquest fet, en els últims anys, s'han engegat diversos projectes de digitalització de moltes d'aquestes publicacions (sobretot revistes), per tal de crear hemeroteques digitals que es puguin consultar des de casa (RACO, XAC premsa digitalitzada, premsa digitalitzada de Girona, etc). L'objectiu d'aquests repositoris digitals és el d'acostar totes aquestes publicacions a la població, fer-ne més fàcil la consulta i, sobretot, evitar-ne el deteriorament si aquestes es consulten en paper.

Cròniques d'excursions en diaris i revistes (1871-1900)

A finals del segle XIX es va produir entre les classes benestants del nostre país un ressorgiment de l'interès per la història i el passat de Catalunya lligat al fenomen cultural de **la Renaixença** i a la pràctica esportiva de l'excursionisme. Per aquest motiu, per tot el país sorgiren nombrosos clubs, associacions i grups com ara l'Associació Catalana d'Excursions Científiques (1876), l'Associació d'Excursions Catalanes (1878), el Centre Excursionista de Catalunya (1890), entre moltes altres, que es dedicaren a recórrer les nostres muntanyes a la recerca de les seves riqueses naturals, artístiques i patrimonials per tal d'estudiar-les des de molts punts de vista (geografia, història, biologia, botànica, meteorologia, literatura, costums, folklore, etc.).

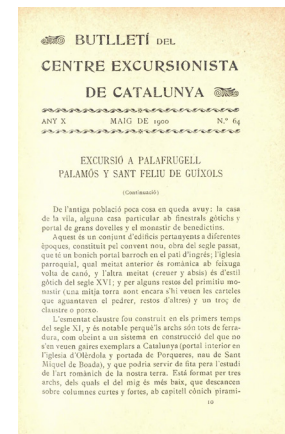
Santa Cristina no fou una zona aliena a aquest fenomen i, de seguida, es va convertir en un pol d'atracció per aquest **primer excursionisme de caràcter cultural i científic**, tal com ho demostren l'excursió que van fer l'historiador Joaquim Botet i Sisó i el naturalista Francesc Martorell Peña al poblat ibèric de Plana Basarda el 17 de novembre de l'any 1871; l'excursió que feren els membres de l'Associació Catalana d'Excursions Científiques el 24 de març de l'any 1889 a Sant Feliu, Santa Cristina i Llagostera on estudiaren, entre altres coses, la roca basculant de Pedralta; la sortida que varen fer els membres del Centre Catalanista de Girona

el 8 de juliol de 1894 per tal d'estudiar el dolmen de la Cova d'en Daina i el poble i l'església de Romanyà, o l'excursió dels membres del Centre Excursionista de Catalunya a Palafrugell, Palamós i Sant Feliu l'any 1900.

Fruit d'aquestes sortides es publicaren en molts **diaris, revistes i butlletins** de l'època els primers estudis i treballs arqueològics sobre molts dels jaciments o monuments de la Vall d'Aro acompanyats dels primers dibuixos, gravats o fotografies de tots aquests elements, la qual cosa les converteix en unes de les fonts d'informació arqueològica més importants que tenim per tal de conèixer com es varen desenvolupar aquests primers treballs, quin era l'estat de conservació de tots aquests monuments i quina era la historiografia o els coneixements històrics imperants en aquell moment.

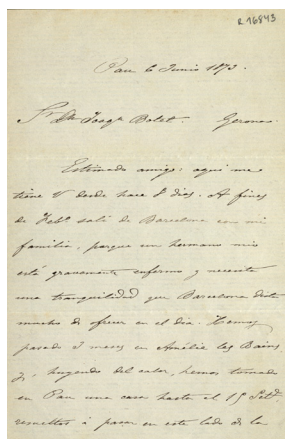
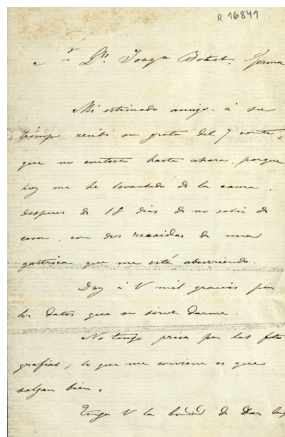
Crònica feta per Cristòfol Fraguinals sobre una excursió efectuada a Palafrugell, Palamós i Sant Feliu l'any 1900. Pel que fa a la Vall d'Aro, visitaren el poble de Romanyà de la Selva, el suro de la Murta, el dolmen de la cova d'en Daina, la roca basculant de Pedralta i el poblat ibèric de Plana Basarda (Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya, 64, 1900).

15

16

Correspondència entre investigadors (1871-1960)

En diversos arxius del nostre país es conserva una gran **correspondència enviada entre els principals investigadors** que varen estudiar els jaciments arqueològics de la Vall d'Aro (Joaquim Botet i Sisó, Manuel Cazorro, Miquel Oliva, Lluís Pericot, Lluís Esteva Cruaños...). Aquestes cartes, telegrams i postals, a banda d'explicar-nos moltes coses sobre la vida de tots aquests estudiosos, també ens permeten obtenir molta informació sobre el desenvolupament dels seus treballs i recerca arqueològica. Hi podem llegir, per exemple, com eren els preparatius i la logística de les primeres sortides arqueològiques efectuades a la Vall d'Aro, les dificultats que hi havia per arribar amb tren fins a aquest punt i després per accedir, a peu o amb tartanes, fins als monuments que volien estudiar.

Cartes enviades entre Francesc Martorell i Peña i Joaquim Botet i Sisó on es parla dels preparatius i dels resultats de l'excursió a Plana Basarda l'any 1871 (AMGI, fons Botet i Sisó, 16.841 i 16.843). De correspondències entre investigadors relatives al nostre terme, n'hi ha a la Biblioteca de Catalunya (fons Lluís Pericot i García), el Museu Arqueològic de Catalunya-Girona (fons Comissió Provincial de Monuments, fons Miquel Oliva i Prat, fons Comissió Provincial d'Excavacions), l'Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans (fons propi d'aquest organisme), l'Arxiu Municipal de Girona (fons Joaquim Botet i Sisó) i l'Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols (fons Lluís Esteva i Cruaños).

També ens serveixen per veure com molts d'aquests investigadors van establir contactes i amistats amb els grans propietaris de la zona perquè aquests els anessin informant sobre totes les troballes que anaven realitzant. Aquest fet es veu molt clar en una carta de Josep M. Almeda enviada a Lluís Esteva Cruaños el 5 de juliol de 1956, on aquest l'informava de com ho havia de fer per retrobar la cista del bosc d'en Roquet. També aprofitava l'ocasió per comentar-li l'existència de tot un seguit de jaciments arqueològics descoberts al voltant de la font de Panedes i la riera de Salenys –alguns dels quals encara no han estat trobats–.

Al llarg d'aquestes cartes també hi podem trobar moltes dades i informacions sobre com eren les seves excavacions i restauracions (dòlmens i menhirs de Romanyà, església paleocristiana de Santa Cristina, església de Santa Maria de Bell-lloc, poblat de Plana Basarda, etc), sobre les persones que hi participaven, sobre com es duïen a terme aquests treballs, amb quins materials, amb quins suports i recursos econòmics comptaven, sobre quines restes anaven trobant, sobre quines n'eren les impressions davant de cada conjunt, sobre quines eren les teories històriques imperants, etc.

Gravats, dibuixos i fotografies (1878-1912)

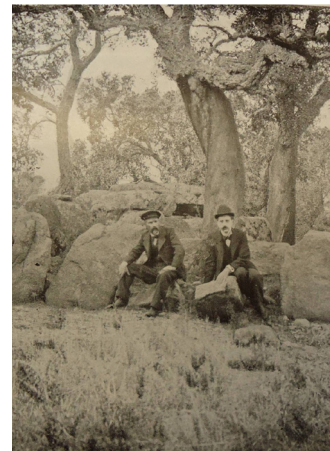
Lligat amb l'excursionisme científic i cultural que es va desenvolupar a finals del segle XIX i amb la publicació dels primers treballs arqueològics sobre els jaciments o monuments megalítics de la Vall d'Aro, també varen aparèixer els primers gravats, dibuixos i fotografies de molts d'aquests elements.

Tot i que la fotografia ja s'havia inventat a començament del segle XIX, aquest sistema era molt car i molts d'aquests investigadors no en podien disposar. A més a més, els primers aparells eren molt grans i pesats i costava molt portar-los a coll d'un lloc a un altre, especialment pels terrenys abruptes del massís de l'Ardenya i les Gavarres. Fer una fotografia no era una tasca senzilla, ja que es necessitaven molts minuts d'exposició perquè la fotografia no quedés moguda i el procés de revelatge també era complicat.

Per això no és gens estrany que aquestes primeres obres s'il·lustressin amb tot un seguit de **gravats i dibuixos** de tots aquests monuments, els quals eren més fàcils de fer i no eren tant costosos. D'aquest moment en destaquen, per exemple, els gravats que va fer Francesc Martorell i Peña de la cova de Sa Tuna o del Porxo de Plana Basarda l'any 1879, el dibuix del menhir de Sa Pedra Aguda o de les Goges fet per l'historiador empordanès Josep Pella Forgas l'any 1883 o el gravat del dolmen de la cova d'en Daina publicat per Cristòfol Fraginals l'any

1900. També comptem amb un bonic dibuix a color de la propietat del mas Vicens de Solius fet pel seu propietari, Joan Vicens Puig l'any 1878, en el qual, entre altres coses, es veu per primera vegada una representació de la cova dels Moros i del castell de la Roca de Solius.

No va ser fins a començaments del segle XX quan comencem a trobar les **primeres fotografies** sobre els monuments de la Vall d'Aro. Es tracta, per exemple, d'un conjunt de fotografies sobre el dolmen de la cova d'en Daina i els seus materials arqueològics, la cista del bosc d'en Roquet i el menhir de Sa Pedra Aguda o de les Goges, publicades per Manuel Cazorro al primer catàleg de monuments megalítics de la província de Girona l'any 1912. Gràcies a aquestes fotografies, podem veure quin era l'aspecte que presentaven tots aquests monuments poc després de ser descoberts.

Fotografia antiga del dolmen de la cova d'en Daina a començaments del segle XX (autor desconegut. Publicat a Manuel Cazorro, *Los monumentos megalíticos de la provincia de Gerona*, 1912, impresa per J. Thomas, Barcelona). Enguany aquest llibre compleix 110 anys.

L'any 1871 l'historiador Joaquim Botet i Sisó i l'arqueòleg i naturalista Francesc Martorell i Peña realitzaren una sortida científica al poblat ibèric de Plana Basarda. En el transcurs d'aquesta excursió van fer diversos gravats dels monuments i elements que anaren estudiant. Entre ells, destaca aquest bonic gravat del "Porxo", cavitat artificial localitzada a l'entrada del poblat ibèric (Francesc Martorell i Peña, *Apuntes arqueológicos*, 1879).

18 Cartografia arqueològica (1879-2022)

Els **mapes** són una altra font d'informació molt important alhora de conèixer la situació geogràfica dels jaciments arqueològics que hi ha dins el terme de Santa Cristina d'Aro.

A finals del segle XIX, l'agrimensor Miquel Pumarola va cartografiar, a instàncies de l'Ajuntament, les quatre parròquies del nostre municipi. Tots aquests mapes parcel·laris són de grans dimensions, estan fets a mà i presenten la mateixa simbologia (nom i límits de propietats, cases i masies, vies de comunicació, xarxa fluvial). El seu objectiu era cobrar la contribució.

A l'Arxiu Municipal es conserva el **mapa de la parròquia de Solius (1879)** i a l'Arxiu Històric de Girona hi ha els **mapes de Romanyà i Bell-lloc (1881)**. El **mapa de Santa Cristina** està perdut.

En alguns d'ells també hi apareixen marcats o dibuixats alguns jaciments arqueològics:

Per exemple, al mapa de Solius s'hi veu el castell de Solius, el menhir del Terme Gros, la cova

de Sa Tuna i Plana Basarda (els dos últims feien partió entre les parròquies de Solius i Santa Cristina). En el mapa de Bell-lloc hi apareix representat el menhir de la Pedrafita –actualment desaparegut– perquè feia de fita entre Solius, Bell-lloc i Santa Cristina. En canvi, al mapa de Romanyà no hi surt cap dels monuments megalítics existents en aquesta zona perquè encara no havien estat descoberts (1890-1894). Durant molts anys, molts dels investigadors que varen estudiar aquesta zona varen anar publicant els seus propis mapes arqueològics amb la situació dels jaciments o monuments que anaven excavant i estudiant (Cazurro, 1912; Pericot, 1925/1950; Esteva, 1957/1958/1964/1965/1970/1977/1983; etc.).

Finalment amb la creació del Servei d'Arqueologia l'any 1980 es varen elaborar els primers mapes moderns sobre el patrimoni arqueològic de Catalunya. Actualment tots els jaciments de Catalunya es troben representats en un SIG (Sistema d'Informació Geogràfica) i estan situats de forma virtual sobre un mapa topogràfic o ortofotomapa. En ells hi apareix el nom de cada jaciment, les coordenades UTM, la informació existent en l'Inventari de Patrimoni Arqueològic de Catalunya i un polígon de protecció al seu voltant. Actualment totes aquestes dades i informacions es poden consultar a través de l'aplicatiu **Geoportal de Patrimoni Cultural**: <https://sig.gencat.cat/portalsigcultura.html>

Plànol parcel·lari de la parròquia de Bell-lloc fet per l'agrimensor Miquel Pumarola l'any 1881. Hi apareix representada la situació exacta del menhir de la Pedrafita, que feia les funcions de fita entre les parròquies de Solius, Bell-lloc i Santa Cristina (Arxiu Històric de Girona, Col·lecció de plànols de l'AHG, AHG170-501-N-8).

Museus i materials arqueològics (1894-2022)

Al llarg dels anys, s'han trobat un gran nombre de materials arqueològics dins del terme municipal de Santa Cristina d'Aro. Molts d'ells han aparegut durant les nombroses excavacions arqueològiques que s'hi han dut a terme (cistes, dòlmens, coves sepulcrales, poblats ibèrics, vil·les romanes, etc.) i molts d'altres han estat recollits de forma aïllada, dispersa i superficial durant les nombroses sortides i prospeccions que s'han realitzat.

Per llei (decret 78/2002 de 5 de març sobre el reglament de protecció del patrimoni arqueològic i paleontològic), totes aquestes restes materials s'han de dipositar al museu arqueològic més pròxim al jaciment d'on han estat extretes. Com que el poble de Santa Cristina d'Aro no té cap museu, tots aquests materials es troben dispersos en diversos llocs:

Museu d'Arqueologia de Catalunya (Barcelona). Hi podem trobar alguns materials procedents de les primeres excavacions dels dòlmens de Romanyà (iniciis s. XX)

Museu d'Arqueologia de Catalunya (Girona). Com en el cas anterior, s'hi guarden alguns materials trobats al dolmen de la cova d'en Daina i diverses destrals prehistòriques trobades al voltant del poble de Romanyà.

Magatzems del Servei d'Atenció als Museus de Pedret (Girona). S'hi guarden els materials arqueològics procedents de les excavacions

més modernes (església paleocristiana i vil·la romana de Bell-lloc, excavacions del mas Sala i casa de l'era de la Llaca, excavació del dolmen de can Reparar, església de Sant Martí de Romanyà, etc.).

Museu d'Història de Sant Feliu de Guíxols.

Hi podem trobar tots els materials recuperats durant les excavacions i prospeccions fetes per Lluís Esteva Cruañas i el seu grup de col·laboradors per tota la Vall d'Aro entre els anys 50 i 90 (dòlmens de Romanyà, dolmen del mas Bousarenys, coves de Malvet, cova dels Lladres, cova d'en Pere, poblats de Plana Basarda, església paleocristiana de Santa Cristina, església de Santa Maria de Bell-lloc, forn del Vidre, etc.).

Centre d'Interpretació de can Caciques (Llagostera).

Hi podem trobar algunes destrals polimentades procedents de la Vall d'Aro i un petit conjunt de materials i eines de ferro i bronze trobades per diversos afeccionats locals de Llagostera al poblament ibèric de Plana Basarda.

19

Làmina de sílex bandejat procedent de les excavacions efectuades per Alfred Klaebisch al dolmen del mas Bousarenys l'any 1918 (Museu d'Història de Sant Feliu de Guíxols, n. 6.356).

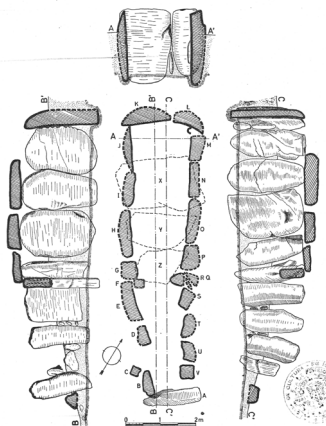

Collaret fet amb denes d'esteatita procedent del dolmen de la cova d'en Daina. Excavació de Lluís Esteva Cruañas, any 1954-1956 (Museu d'Història de Sant Feliu de Guíxols, n. 5.455).

Tègula romana del segle IV-V dC trobada al cim del puig d'en Xicu (mas Tapióles, Solius). Formava part d'un enterrament i, en ella, hi ha gravada la paraula MARCE. Actualment es troba al Museu d'Història de Sant Feliu de Guíxols (autora: Glòria Jara).

20 Plantes, alçats i seccions (1957-2000)

Planta i alçat del dolmen de la cova d'en Daina (Lluís Esteva, *Sepulcros megalíticos de las Gabarras I*, 1964).

L'arqueologia és una ciència destructiva, ja que a mesura que es van excavant els diferents estrats i elements es van eliminant aquests de forma irreversible per poder estudiar els següents. Per aquest motiu una de les tasques més importants a l'hora de realitzar una excavació arqueològica és la documentació gràfica de tots aquests elements. Aquest treball es du a terme mitjançant la presa de cotes i mesures per tal de dibuixar les plantes, els alçats i les seccions del jaciments o monuments.

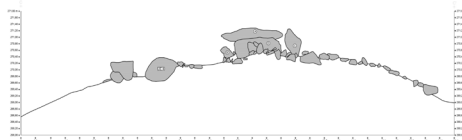
La **planta** és una vista zenital d'un element i l'**alçat** és un tall longitudinal. Aquestes dues representacions permeten conèixer la forma i dimensions del monument, els materials emprats en la construcció i la seva funcionalitat. Una **secció**, en canvi, és un tall transversal del mateix monument. En ella s'hi representa les relacions estratigràfiques (de més antigues a més modernes) i serveix per veure el procés de construcció i les fases cronològiques. Aquests tres tipus de representació permeten conèixer

l'aspecte i l'estat de conservació que tenien en aquell moment i deixar-ne constància a les generacions futures.

Durant molts anys, tots aquests treballs de documentació gràfica es van dur a terme de forma manual. Prova d'això en són els magnífics dibuixos fets amb ploma estilogràfica per Lluís Esteva Cruañas i publicats en les seves obres sobre els monuments megalítics de Romanyà (1957, 1958, 1964, 1965, 1970, 1977, 1983) o en els seus treballs sobre les excavacions fetes a l'església paleocristiana de Santa Cristina d'Aro o a l'església de Santa Maria de Bell-lloc (anys 60-80).

Ara bé, a partir de l'any 2000 i gràcies als avenços de la informàtica, tots aquests treballs de documentació gràfica es realitzen de forma digital a partir del calc de fotografies. Aquest fet comporta que els dibuixos resultants no siguin tan elaborats i presentin unes formes més geomètriques i sense tants detalls. Malauradament es perd l'essència de l'artista i les representacions són molt similars entre si.

Totes aquestes representacions gràfiques es recullen en les nombroses publicacions científiques amb l'objectiu de complementar-ne els estudis i facilitar-ne la comprensió de forma visual.

Secció del dolmen de can Reparar o de les Ginesteres (ÀTICS SL, 2017).

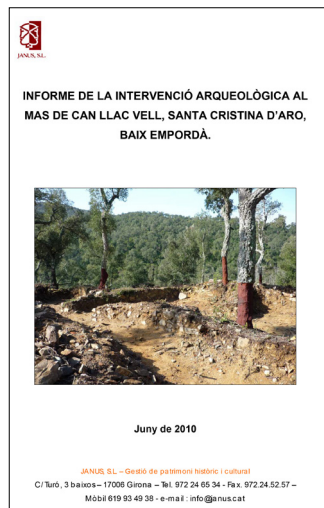
Informes i memòries d'excavació (1980-2021)

21

Al Servei d'Arqueologia de Catalunya es conserven nombrosos **informes i memòries sobre totes les intervencions arqueològiques** (sondejors, controls arqueològics, prospeccions i excavacions) que s'han dut a terme dins el nostre terme municipal des de l'any 1980, data en què es va crear aquest organisme que vetlla per la salvaguarda i estudi del patrimoni existent a Catalunya.

Entre d'altres, hi podem trobar les memòries d'excavació referents a la cova d'en Pere excavada per Lluís Esteva Cruaños l'any 1985, als seguiments arqueològics que es varen fer durant les obres de construcció de la variant i l'autovia C-31 entre els anys 1993-2003, el control arqueològic que es va fer durant unes obres realitzades al mas Dalmau de Solius als anys 2007 i 2008, les excavacions promogudes per l'Ajuntament i realitzades per la Universitat de Girona a l'església vella de Santa Cristina d'Aro i a l'església de Santa Maria de Bell-lloc entre els anys 2007-2009, l'excavació del mas Sala i de la casa de l'era de la Llaca –situades a les Gavarres– feta per l'empresa d'arqueologia Janus entre els anys 2010-2012, l'excavació d'urgència que es va dur a terme al dolmen de can Reparat o de les Ginesteres l'any 2016 i 2017 o les excavacions que s'han dut a terme en els últims anys als voltants de l'església de Sant Martí de Romanyà (2018-2021).

Totes elles són una font d'informació molt important perquè ens aporten moltes dades sobre aquests jaciments arqueològics. Hi sol constar quina és la situació de cada jaciment, la seva història o antecedents, una mica de context històric, la metodologia arqueològica utilitzada durant l'excavació, una explicació detallada de tots els treballs arqueològics que s'han dut a terme i de tots els elements o restes materials que s'han trobat, un inventari i un estudi exhaustiu de tots els materials arqueològics trobats –amb les corresponents analítiques– i unes conclusions finals. Tot això està acompanyat d'un gran nombre de fotografies, plantes, alçats, seccions i dibuixos de cada monument i de tots els materials arqueològics trobats, si més no dels més importants. En el cas d'aquells jaciments o monuments que han estat objecte de treballs de consolidació o de restauració també contenen una explicació de com s'han dut a terme aquests treballs, quines n'han estat les parts afectades, amb quins materials s'han realitzat aquests treballs i quina és la proposta de difusió o de museïtzació del jaciment.

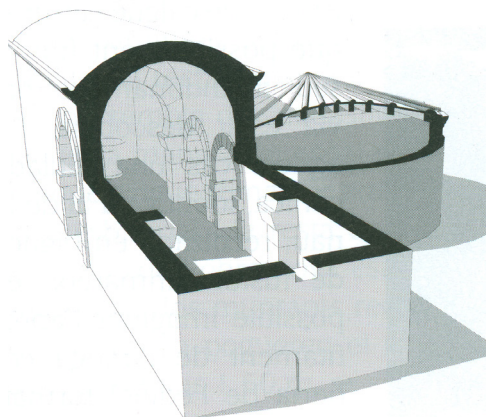
Informe d'excavació del jaciment de can Llac Vell, on varen aparèixer silges d'època romana (autor: Janus SL, 2010).

22 Reconstruccions i fotogrametria 3D (1993-2017)

Com hem comentat abans, antigament s'utilitzava la planta i la secció com a representació bàsica dels jaciments i monuments megalítics excavats i estudiats. Ara bé, a partir dels anys 90 i com un complement dels anteriors, es varen fer molt populars les **reconstruccions** o **restitucions** dels monuments; és a dir, dibuixos idealitzats de com eren aquests jaciments o monuments en el passat. En aquests s'hi reconstrueixen totes aquelles parts o elements actualment desapareguts (parets, teulats, portes, finestres...), la qual cosa fa que les restes en siguin molt més comprensibles per als visitants i puguin entendre'n l'evolució arquitectò-

nica i cronològica. En el cas de Santa Cristina, comptem amb els dibuixos que va fer en Jordi Sagrera sobre el forn romà de Solius l'any 1993, el dibuix del mausoleu romà de Serra-Sol l'any 1999, l'església tardoantiga de Santa Maria de Bell-lloc l'any 2012, etc.

En canvi, en els últims anys, la tècnica de documentació arqueològica més utilitzada és la **fotogrametria** que consisteix en la creació de models 3D a partir de la realització de moltes fotografies d'un jaciment o material arqueològic. Un programa informàtic especialitzat processa totes les imatges, busca punts coincidents i, a partir d'aquí, les ordena i en calcula la ubicació dins l'espai. D'aquesta manera, es genera un núvol de punts que reproduïx la forma original de l'objecte. Amb la unió d'aquests punts amb línies es forma una xarxa de triangles anomenada malla, sobre la qual s'hi pot afegir el color i la textura de cada element ja registrada prèviament en les fotografies. Així s'obté un model 3D de cada jaciment o peça arqueològica i es pot estudiar amb detall, fent-lo rotar en totes direccions i sense haver-lo de manipular o tenir l'objecte al davant. Aquesta tècnica s'ha començat a aplicar en els últims anys al dolmen de la cova d'en Daina, on el Servei d'Arqueologia de Catalunya ha fet un model 3D del monument, i també al dolmen de can Reparat o de les Ginesteres, que fou excavat per l'empresa ATICS SL, l'any 2016-2017.

Reconstrucció del temple tardoantic de Bell-lloc (dibuix fet per David Vivó. Publicat per Josep M. Nolla i Lluís Palahí, *El jaciment arqueològic de Santa Maria de Bell-lloc. Noves excavacions 2008 i 2009 i noves dades*, 2012).

Inventaris de patrimoni arqueològic (1998-2021)

23

Actualment hi ha diversos catàlegs sobre el patrimoni arqueològic de Santa Cristina d'Aro.

El primer i més important és l'**Inventari de Patrimoni Arqueològic** del departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, on consten 48 jaciments. Es pot consultar virtualment a través de la pàgina web <http://invarque.cultura.gencat.cat/>, tot i que la informació que hi apareix sobre cada jaciment és molt concisa i general: nom, municipi, comarca, cronologia, tipus de jaciment, descripció, estat de conservació, intervencions, proteccions i fonts i documents.

El segon grup són els diversos catàlegs de patrimoni que ha elaborat l'Ajuntament de Santa Cristina d'Aro al llarg dels anys:

El primer inventari es va fer l'any 1998 i formava part de les **Normes subsidiàries de planejament del municipi de Santa Cristina d'Aro**. Posteriorment l'any 2007 es va redactar el **Catàleg del patrimoni arquitectònic i elements d'interès històric i artístic de Santa Cristina d'Aro**, el qual va ser incorporat al Pla d'Ordenació Urbanística Municipal de Santa Cristina d'Aro (POUM). Finalment, entre els anys 2019 i 2021, s'ha estat revisant tot el patrimoni existent dins el terme municipal i s'ha elaborat un **nou catàleg de patrimoni**, el qual també forma part del nou POUM que s'està tramitant en l'actualitat. Els seus elements han estat dividits en 4 grups o categories diferents

segons la naturalesa o tipologia (arqueològica, arquitectònica, etnològica i natural).

Pel que fa al catàleg de patrimoni arqueològic, s'ha dut a terme una revisió i estudi de tots els jaciments ja coneguts, s'hi han afegit els jaciments que s'han descobert en els últims anys i s'han creat unes petites fitxes descriptives amb la informació bàsica i actualitzada de cada jaciment. En concret, s'han catalogat 51 jaciments arqueològics. També s'hi han recollit 14 Punts d'Expectativa Arqueològica (PEA); és a dir, tots aquells punts o monuments que per llurs característiques són susceptibles de ser un jaciment arqueològic, però que encara no s'hi ha dut a terme una excavació arqueològica que ho confirmi.

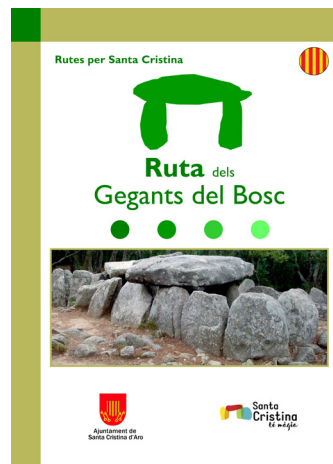
Tots aquests catàlegs de patrimoni es poden consultar físicament al mateix Ajuntament o bé a la pàgina web del POUM de Santa Cristina d'Aro: <https://santacristina.cat/arees/area-d-urbanisme/10739-revisio-poum.html>

AJUNTAMENT DE SANTA CRISTINA		CATÀLEG DE PATRIMONI ARQUEOLÒGIC DE SANTA CRISTINA D'ARO	
COVA DE SA TUNA o D'EN MALALLARGA		AR 026	
COORDENADES UTM: X: 4817406 / Y: 4627618 (ETRS89)		ALTITUD: 130m	
VEINAT: Sònia	RÈGIM DEL SÒL: No urbanitzable	ESTAT DE CONSERVACIÓ: B	
TIPOLOGIA: Cova natural (tallat) - arranjada o modificada posteriorment per la mà de l'home.			
CRONOLOGIA: Calcolit (2700-2200ac)		ACCÉS: obert	
CONTEXT: Torromy ssm. Obris d'un aflorament granític, a la part baixa de la canina que des de can Laurador puja al poblet de Santa Cristina. En una zona amb plantacions d'arçobis (poca vegetació autòctona). DESCRIPCIÓ: Durant molts anys s'ha pensat que es tractava d'una cova artificial. Gràcies als treballs del geòleg Carles Regal i al seu equip de la Universitat de Girona publicats l'any 2015, ara sabem que el seu origen és natural producte de la formació de tallatons. Tot i així posteriorment va ser arranjada i modificada per la mà de l'home prehistòric. La forma de la cova: s'ha descrit com la d'una sala situada horitzontalment. Les mesures són: 3,20 m de llarg per 2,30 m d'amplada i 1,50 m d'alçada. Les parets internes són completament llises i planes. El terra de la cova està irregularment inclinat cap a l'entrada. L'entrada és circular amb un diàmetre de 0,70 metres. Aquest forat presenta en els costats i a la base un rebuig de 10 cm per a emmanillar la pedra que la tapava, que devia ésser circular. En el seu interior en les seves parets no s'hi ha trobat cap mena de material arqueològic. La pedra tractada és: llaç d'entramament cap fletxa d'espina calcolítica.			
			
			

Vista de les fitxes descriptives de la cova de Sa Tuna o d'en Malallarga (inventari de Patrimoni Arqueològic de Santa Cristina d'Aro, POUM, 2021-2022).

24

Rutes i itineraris. Wikiloc (2022)

Portada de l'itinerari de la ruta dels Gegants del Bosc (Ajuntament de Santa Cristina d'Aro).

El poble de Santa Cristina té una gran oferta en **rutes culturals** que permeten als visitants conèixer de primera mà el patrimoni que tenim al nostre municipi mentre es gaudeix de la nostra riquesa natural i paisatgística (suredes, boscos de ribera, paisatges granítics, cales, etc). La major part d'aquestes rutes es troben senyalitzades amb cartells i plafons informatius i els itineraris i punts d'interès es poden consultar a la pàgina web de l'Àrea de Turisme de l'Ajuntament. Entre aquestes, destaca la ruta dels Gegants del Bosc, que permet visitar alguns dòlmens i menhirs de Romanyà; la ruta de can Llauredor al poblat ibèric de Plana Basarda passant per la cova de Sa Tuna; la ruta del castell i la cova dels Moros de Solius; la ruta del dolmen del mas Bousarenys i la cova d'en Riera, etc.

Una altra opció que també podem utilitzar són les rutes que molts usuaris han penjat aquests últims anys a **Wikiloc o altres plataformes** similars, ara que s'ha posat tant de moda la pràctica del senderisme i la BTT. Aquestes rutes permeten als visitants poder resseguir els seus itineraris sense la por de perdre's al mig del bosc i visitar tots els monuments que hi ha al llarg del recorregut (cistes, dòlmens, menhirs, coves, ermites, castells, fonts, pous de glaç, etc.), ja que tots ells estan georeferenciats i acompanyats de diverses fotografies. Es tracta d'una bona opció per conèixer

quins són els jaciments arqueològics que hi ha en una zona concreta. Ara bé, després és feina de cada persona interessada trobar més informació al respecte sobre cada jaciment, a partir de les altres fonts documentals existents (llibres, articles, memòries d'excavació, fotografies antigues, plantes, dibuixos, etc.).

En aquestes rutes de Wikiloc també hi podem trobar l'existència de nous jaciments o monuments megalítics completament inèdits i desconeguts. Tot i això, s'ha d'anar una mica amb compte amb aquests possibles "nous descobriments", ja que com que molts d'ells encara no han estat excavats o estudiats amb detall no queda clara la seva autenticitat arqueològica. Molts d'ells podrien ser simples amuntegaments de pedres naturals, restes de cronologies més modernes o bé no tenir cap valor històric.

Fonts

AICART, Francesc. *El final del món ibèric a la Vall d'Aro i Sant Feliu de Guixols*. Dins d'Estudis del Baix Empordà, 19, 2000, p. 17-24.

AICART, Francesc. *Agustí Casas i l'arqueologia de les Gavarres*. Biblioteca Lluís Esteva, Consorci de les Gavarres, 2006.

AICART, Francesc; NOLLA, Josep M^a; VIVO, Jordi. *La Plaça Basarda (Santa Cristina d'Aro, Baix Empordà). Història d'un jaciment maleït*. Ajuntament de Santa Cristina d'Aro, Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona, 2007.

AICART, Francesc; NOLLA, Josep M^a; PALAHÍ, Lluís. *L'església vella de Santa Cristina d'Aro. Del monument tardoantic a l'església medieval*. Ajuntament de Santa Cristina d'Aro, Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona, 2008.

AICART, Francesc. *Els orígens de la recerca arqueològica a la Vall d'Aro (Baix Empordà): de l'excursionisme científic a la consolidació de l'arqueologia franquista*. Tesi doctoral dirigida pel Dr. Josep Maria Nolla, Universitat de Girona, 2013.

CASAS, Agustí. *Monuments megalítics de la regió de S. Feliu de Guixols*. Dins de l'Anuari de l'Institut d'Estudis de Catalans, 2, Barcelona, 1908, p. 543-544.

CAZURRO, Manuel. *Los monumentos megalíticos de la provincia de Gerona*. Junta para la ampliación de estudios e investigaciones científicas, Centro de Estudios Históricos, Madrid, 1912.

CORREYERO, Miquel. *Romanyà de la Selva. El terme forestal de Santa Cristina d'Aro*. Col·lecció Temes Cristinencs, 6, Ajuntament de Santa Cristina d'Aro, 2019.

ESTEVA, Lluís. *Prehistoria de la comarca guixolense. Contribución a su estudio, vol. I*. Dins d'Annals de l'Institut d'Estudis Gironins, 11, 1957, p. 163-263.

ESTEVA, Lluís. *Prehistoria de la comarca guixolense. Contribución a su estudio, vol. II*. Dins d'Annals de l'Institut d'Estudis Gironins, 12, 1958, p. 173-244.

ESTEVA, Lluís. *Sepulcros megalíticos de las Gabarras (Gerona) I*. Dins del Corpus de sepulcros megalíticos de España, fascicle 3, Girona, 1964.

ESTEVA, Lluís. *Sepulcros megalíticos de las Gabarras. Noticias complementarias*. Dins de revista Cypsela, 2, 1978, p. 55-89.

ESTEVA, Lluís. *Técnica constructiva en els sepulcres megalítics de l'Empordà*. Dins d'Estudis del Baix Empordà, 2, 1983, p. 13-27.

ESTEVA, Lluís. *Bell-lloc d'Aro. Restauració de l'església (1959-1962) i excavacions efectuades (1982 i 1986)*. Dins d'Estudis del Baix Empordà, 9, 1990, p. 63-114.

ESTEVA, Lluís. *Excavacions a la basílica de Santa Cristina d'Aro (Baix Empordà) 1962-1966*. Dins d'Estudis del Baix Empordà, 12, 1993, p. 57-72.

GAITX, Jordi. *Història de Santa Cristina*. Dins de *Revista Baix Empordà*, Ajuntament de Santa Cristina d'Aro, 2013.

GAITX, Jordi. *Santa Cristina d'Aro. Llocs d'història. Dotze espais que ens permeten viatjar al passat (2700 aC-1963)*. Ajuntament de Santa Cristina d'Aro, 2015.

GAITX, Jordi. *Solius. El terme agrícola de Santa Cristina d'Aro*. Col·lecció Temes Cristinencs, 5, Ajuntament de Santa Cristina d'Aro, 2016.

JARA, Glòria. *La prehistòria a Santa Cristina d'Aro*. Dins de *Revista del Baix Empordà*, 48, Palamós, 2015, p. 48-54.

JARA, Glòria. *Petjades romanes a Santa Cristina d'Aro*. Dins de *Revista del Baix Empordà*, 56, Palamós, 2017, p. 25-29.

MARTORELL i PEÑA, Francesc. *Apuntes arqueológicos*. Barcelona, 1879.

NOLLA, Josep M.; CASAS, Josep. *Carta arqueològica de les comarques de Girona. El poblament romà del nord-est de Catalunya*. Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, Girona, 1984.

NOLLA, Josep M.; PALAHÍ, Lluís i VIVO, Jordi. *De l'oppidum a la civitas. La romanització inicial de la Indigència*. Laboratori d'Arqueologia i Prehistòria de la Universitat de Girona, 2010.

NOLLA, Josep M^a; PALAHÍ, Lluís. *El jaciment arqueològic de Santa Maria de Bell-lloc (Santa Cristina d'Aro). Noves aportacions (2008-2009) i noves dades*. Dins d'Estudis del Baix Empordà, 31, 2012, p. 7-46.

PERICOT, Lluís. *La civilización megalítica catalana y la cultura pirenaica*. Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 1925.

PERICOT, Lluís. *Los sepulcros megalíticos catalanes y la cultura pirenaica*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC), Instituto de Estudios Pirenaicos, Barcelona, 1950.

ROIG, Pau; NIELL, Xavier. *Dòlmens, coves i menhirs. Monuments megalítics del Baix Empordà, el Gironès i la Selva*. Dins de *Revista del Baix Empordà*, Palamós, 2017.

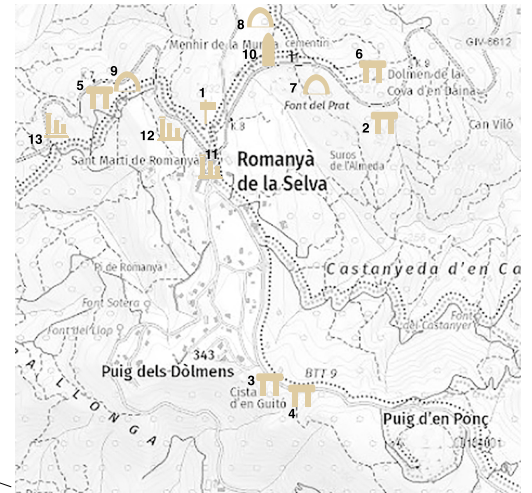
TARRÚS, Josep; BADIA, Joan; BOFARULL, Benjamí; CARRERAS, Enric; PIÑERO, Miquel Dídac. *Dòlmens i menhirs. 48 monuments megalítics del Baix Empordà, el Gironès i la Selva*. Guies de patrimoni comarcal, 8, 1990.

TARRÚS, Josep; CHINCHILLA, Júlia. *Els monuments megalítics*. Quaderns de la Revista de Girona, 17, Diputació de Girona, 1992.

Conferència donada el 8 d'abril de 2022 a l'IES Ridaura, sobre la prehistòria i l'antiguitat, i els documents sobre aquestes èpoques. La xerrada la impartí Xavier Niell i es dirigí als quatre grups-classe de 1r d'ESO del centre (cartell: Francesc Xavier Bosch).

- LLAGOSTERA

Mapa Romanyà

- La prehistòria i l'antiguitat a Santa Cristina d'Aro

La prehistòria i l'antiguitat a Santa Cristina d'Aro

Recull de documents sobre l'època

El novè número de la col·lecció de Temes Cristinenecs descriu la prehistòria i l'antiguitat a Santa Cristina d'Aro i, alhora, detalla els documents que ens parlen d'aquestes dues èpoques.

El llibret es publica quan es compleixen 70 anys de la renovació de l'interès pel patrimoni megalític del nostre terme, que va liderar el mestre i arqueòleg aficionat Lluís Esteva. Per tant, és també un homenatge al treball dels investigadors que en van ser protagonistes.

Els primers dotze capítols se centren a oferir una panoràmica cronològica des dels temps més reculats de la presència humana al nostre terme, durant el paleolític, fins al final de l'època antiga, que aquí hem fet arribar fins al segle VIII, moment de la conquesta franca de la Catalunya vella i de les primeres esglésies preromàniques.

Els dotze últims capítols fan un repàs a les fonts documentals que tenim a disposició per tal de conèixer amb profunditat les èpoques prehistòrica i antiga. Es tracta de documents com capbreus, vendes o cadastres –d'època medieval i moderna–, publicacions, cròniques d'excursions, correspondència entre investigadors, gravats, dibuixos, fotografies i mapes –que apareixen a partir de la segona meitat del segle XIX–, documentació de peces de museus –des d'inicis del segle XX–, plantes, alçats i seccions –segona meitat del segle XX–, informes, memòries d'excavació, reconstruccions i inventaris de patrimoni –anys 1980 i 1990– i, per últim, rutes i itineraris.

**Ajuntament de
Santa Cristina d'Aro**

Arxiu Municipal de Santa Cristina d'Aro
T. 972 837 010 · arxiu@santacristina.cat
www.santacristina.cat/arees/arxiu-municipal.html

f [arxiu.santacristinadaro](https://www.facebook.com/arxiu.santacristinadaro)
@ArxiuSCA
@arxiu_santacristina

TemesCristinenecs

Tota la informació al web de l'Arxiu:
<https://santacristina.cat/arees/arxiu-municipal.html>

TemesCristinenecs

EstudisCristinenecs

